

Грудок-Костюшко М. О.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри загальних дисциплін
та мовної підготовки іноземних громадян
Полтавського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського

ДІАЛОГ У СТРУКТУРІ ДИСКУРСИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті обґрунтовано розуміння дискурсу з погляду формальної та функціонально-ситуативної інтерпретації, проаналізовано наукову літературу, а також визначено місце діалогового дискурсу в структурі дискурсивної діяльності.

Ключові слова: діалог, дискурс, дискурсивна діяльність.

Постановка проблеми. Успішність аналізу діалогу у структурі дискурсивної діяльності залежить від ставлення самого дослідника до одного із найбільш проблемних питань лінгвістики, яке протягом багатьох століть залишається нерозв'язаним, – це визначення сутності поняття «дискурс».

Мета статті полягає в обґрунтуванні розуміння дискурсу з погляду формальної та функціонально-ситуативної інтерпретації, аналізі літератури з цієї теми, поняття «дискурс» і «мовленнєва діяльність».

Вклад основного матеріалу дослідження. Аналіз актуальних досліджень дає змогу стверджувати, що більшість науковців (Е. Бенвеніст, К. Трегер, В. Ярцева та ін.) по-різному трактують поняття «дискурс» (від франц. *discours* – мовлення). У прагматичі тексту дискурс визначається як когерентний текст; у мовознавстві – як когерентна послідовність мовних компонентів, висловлювань, особливо в соціальних контекстах; у соціології – як процес взаєморозуміння думок, норм і позицій партнерів комунікації; у когнітивній психології та лінгвістиці – як сукупність ментальних процесів, пов'язаних із певними комунікативно детермінованими лінгвістичними процесами тощо. На «розмитість» категорії дискурс вказує Т. ван Дейк і пояснює такий її стан двома причинами: історією формування, коли в семантичній пам'яті лексеми затверджуються ознаки колишніх підходів і вживань, а також повною невизначеністю місця дискурсу в системі категорій і модусів існування мови [1, с. 46].

Підсумовуючи різні підходи до розуміння сутності дискурсу, необхідно виокремити дві основні координати щодо визначення цього комплексного феномена: формальна й функціонально-ситуативна інтерпретація.

Формальна інтерпретація передбачає розуміння дискурсу як утворення, вищого за рівень речення. За словами Р. Ходге, Г. Кресса та ін., мова йде про надфразову єдність, складне синтаксичне ціле, що актуалізується як абзац або послідовність реплік у діалозі, на перший план тут виходить система конекторів, що забезпечує цілісність цього утворення [2, с. 68–75]. На думку М. Макарова, це текстові особливості спілкування, зокрема змістова й формальна зв'язність, модальні обмежувачі, великі та малі текстові

блоки тощо [3], а О. Кубрякова зазначає, що, «хоча текст, по суті справи, є зразком емерджентного утворення, він вивчається саме у своїй завершій формі, тобто як щось кінцеве. Це й відрізняє його від дискурсу» [4, с. 27].

Дискурс, на думку В. Дем'янова, слід розглядати як «довільний фрагмент тексту, який складається з більше ніж одного речення або незалежної частини речення; часто, але не завжди, концентрується навколо певного опорного концепту; створює загальний контекст, який описує дійові особи, об'єкти, обставини, час, учинки тощо, визначаючись не стільки послідовністю речень, скільки тим загальним для того, хто дискурс створює, та того, хто його інтерпретує, світом, який будується у процесі розгортання дискурсу» [5, с. 27]. Однак, згідно з висновками І. Шевченко та Е. Морозової, провідною ознакою, що відрізняє дискурс від тексту, є дискурсивний контекст як єдність прагматичного, соціального, когнітивного тощо контекстів, які, у свою чергу, є ізоморфними і взаємопроникними, і перебувають у діалектичній єдності [6, с. 35–36; 275].

Функціонально-ситуативна інтерпретація – це розуміння дискурсу як використання мови, тобто мовлення в усіх його різновидах з урахуванням соціально, психологічно й культурно значущих умов і обставин спілкування й комунікації, тобто є полем прагмалінгвістичного дослідження. Наведемо лише кілька прикладів трактування дискурсу у вищезазначеній інтерпретації вітчизняними та зарубіжними науковцями. За висновками В. Карасик, це не тільки сам мовленнєвий твір, що розглядається в усій повноті свого вираження (вербального й невербального, паралінгвістичного), а й діяльність, під час якої мислекомунікативний продукт власне народжується [7, с. 113]; В. Красних, «це явище, що досліджується on-line, у поточному режимі й поточному часі, у міру своєї появи й розвитку. В усякому разі дискурсивний аналіз вимагає відновлення цього процесу, якщо навіть вивчається його результат»; Е. Бенвеніст, «будь-яке висловлювання, котре зумовлює наявність комунікантів: адресата, адресанта, а також наміри адресанта певним чином впливати на свого співрозмовника» [8, с. 147].

Найбільш коротке узагальнене визначення сутності дискурсу подано авторами (Л. Безугла, Є. Бондаренко, П. Донець, А. Мартинюк, О. Морозова, В. Пасинок, Л. Піхтовнікова, Л. Солошук, І. Фролова, С. Швачко, І. Шевченко) монографії «Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен» (2005 р.), це мовлення, «занурене в життя» [5, с. 136–137].

Доречним вважаємо навести визначення дискурсу, запропоноване В. Петровим, Е. Кубряковою, яке вони роз-

глядають як складне комунікативне явище, що, окрім тексту, включає ще й екстралінгвістичні фактори (знання про світ, судження, припущення, установки, цілі адресанта), які необхідні для розуміння тексту [4], а також зацентрувати увагу на визначенні Н. Арутюнової: це зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, прагматичними, соціокультурними, психологічними й іншими чинниками; текст, узятий у подієвому аспекті; мовлення, що розглядається як цілеспрямована, соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їх свідомості (когнітивних процесах) [6].

Цікавою є позиція Л. Славової, яка визначає дискурс як комунікативно-когнітивне явище, оскільки, з одного боку, структура дискурсу відображає особливості комунікативного вияву мовної особистості, у тому числі – її комунікативної компетенції, а з іншого боку, дискурс – це когнітивне явище, у ньому наявні концепти, які взаємодіють між собою [7]. Відома вчена О. Кубрякова зазначає, що в дослідженні мовної особистості необхідно залучати до аналізу дискурс і дискурсивні (комунікативні) особливості людини [4].

Отже, дискурсивна особистість діє в континуальному комунікативному просторі та здатна водночас із мовним кодом використовувати й трактувати інші семіотичні коди залежно від типу дискурсивних відносин, у які вона включена в певні моменти спілкування. Дискурсивна особистість ділиться на мовленнєву, комунікативну й етносемантичну. Іншими словами, поняття дискурсивної особистості відображає індивідуальну здатність мовної особистості гнучко реагувати на мовленнєве оточення, зважати на всі компоненти не тільки мовного, а й немовного характеру, із яких складається комунікативний процес і які впливають на його перебіг; тобто дискурсивна особистість здатна до переходу від одного типу дискурсивних відносин до іншого. Отже, можна стверджувати, що дискурсивна особистість реалізує себе в дискурсивній діяльності.

Зазначимо, що більшістю науковців (О. Іссерс, К. Сєдов, А. Сєдих та ін.) дискурсивна діяльність розглядається як різновид мовленнєвої діяльності, яка спрямована на свідоме та цілеспрямоване породження цілісних мовленнєвих творів. Мовленнєві твори – це результат дискурсивної діяльності мовної особистості. Для породження мовленнєвого твору комуніканти вибирають з усього арсеналу мовних засобів ті, які найбільш адекватно передаватимуть їхню думку. Під час своєї дискурсивної діяльності мовна особистість, залежно від своїх цілей, вибирає комунікативні стратегії й тактики для їх досягнення. Стратегія включає планування процесу комунікації, залежно від конкретних умов спілкування та особистостей комунікантів, а також реалізацію цього плану. Отже, важливою характеристикою поведінки мовної особистості є комунікативні стратегії, які нею реалізуються. Стратегії спілкування безпосередньо співвідносяться з інтенціями комунікантів; якщо ці інтенції мають глобальний характер, то мають на увазі власне стратегії дискурсу, які внутрішньо притаманні йому.

У розумінні П. Зернецького, дискурс і мовленнєву діяльність слід розглядати як явище й сутність. При цьому акцент робиться на тому, що мовленнєва діяльність є полем (континуумом) мовленнєвої активності нескінченної множини конкретних мовних особистостей, а дискурс

конкретної мовної особистості є точкою (у просторі) континуума мовленнєвої діяльності. Коли відстань між точками (дискурсами) конкретних мовних особистостей наближається до нуля, пояснює науковець, то це відображає взаємодіючий і взаємозалежний характер мовленнєвого спілкування комунікантів [9, с. 60]. Тобто, простір дискурсу, будучи точкою в безмежному континуумі мовленнєвої діяльності, сам по собі гранично та внутрішньо ділиться. Він складається з одиниць мовленнєвої діяльності різного комунікативного статусу, мовленнєво-розумових сил із різними векторами і спрямованістю на адресат/адресатів дискурсу. Адресатом дискурсу може бути мовленнєва особистість з будь-якою комунікативною роллю (той, хто слухає, читає, підслуховує, сторонній слухач та ін.), на якого автор дискурсу орієнтує мовленнєвий вплив.

Мовленнєводіяльнісний простір конкретного дискурсу мовної особистості розглядається деякими авторами як відповідно розгорнута за даними координатами інтеграція елементарних мовленнєво-впливаючих сил: аргументуючої, мотивуючої, прагматичної й акумулюючої. Зокрема, на думку П. Зернецького, аргументуюча сила дискурсу є похідною від величини вектора семантичної інформації, що міститься в дискурсі, і спрямована, як і решта мовленнєводіяльнісних сил, на адресата дискурсу. Мотивуюча сила дискурсу, відповідно, є похідною від величини вектора семантичної похідної. Акумулююча сила виявляється в дискурсі, який містить питання чи складається з більше ніж одного мовленнєвого акту. Він описує ефект підсилення/послаблення сукупності сил тримірної площини «сигматика–семантика–прагматика» за четвертою – «синтактика». Прагматичній силі властива цільова мовленнєво-впливаюча спрямованість на адресата дискурсу. Вона відкрито виявляється у прямих мовленнєвих актах і чітко орієнтує на провадження/непровадження відповідних мовленнєвих/немовленнєвих дій [9, с. 63].

Отже, усі елементарні мовленнєводіяльнісні сили поширюють за відповідними координатами чотиримірний простір дискурсу, тим самим збільшуючи його комунікативну силу, тобто просторово-часову інтеграцію аргументуючої, мотивуючої, акумулюючої та прагматичної сил щодо утворення мовленнєво-впливаючого простору дискурсу. Дискурс має «об'ємно-фронтальний», «корпускулярно-вольовий» (термінологія П. Зернецького) характер впливу на особистісні смисли адресата, що прогнозовані автором дискурсу й зазнають реального впливу за допомогою певної форми дискурсу – тексту.

Дискурс включає і паралінгвістичний супровід мови (міміку, жести), який виконує такі основні функції, диктовані структурою дискурсу: ритмічну («автодиригування»), референтне, еднальне слова з предметною галуззю додатка мови (дейктичні жести), семантичну, емоційно-оцінну, функцію впливу на співрозмовника, тобто ілюктивну. Дискурс вивчається разом із відповідними «формами життя» (репортаж, інтерв'ю, екзаменаційний діалог, інструктаж, світська бесіда, визнання тощо).

У 70-і роки ХХ ст. Е. Бенвеніст запропонував антропоцентричну парадигму мови, що дала змогу розглядати дискурс як «функціонування мови в живому спілкуванні». Він одним із перших надав слову «дискурс» термінологічного визначення – «мова, яку привласнює той, хто говорить» [8, с. 137]. Отже, розширивши поняття і

сприйняття дискурсу саме як комунікативного явища, що відрізняється від тексту своїм тісним зв'язком із усним мовленням, цільовою аудиторією та автором промови, а головне, із словниковою структурою мови. Семантична ємність терміна призвела до необхідності використання при ньому атрибутивних уточнень: монологічний дискурс, діалогічний дискурс, науковий дискурс, політичний дискурс. Стрижневу рольову позицію в цьому контексті слід надавати діалогічному дискурсу, який являє собою спосіб (форму) міжособистісного мовленнєвої взаємодії.

Висновки. Розробка проблем діалогічного дискурсу тісно пов'язана з аналізом діалогічного мовлення. Дискурсивна діяльність – це різновид мовленнєвої діяльності, яка спрямована на свідоме та цілеспрямоване породження цілісних мовленнєвих творів, а за своєю природою є когнітивно-комунікативною, результатом цієї діяльності є текст. Якщо текст є діалоговим (на формальному рівні), то й дискурс є діалоговим. Іншими словами, діалоговий дискурс – це зафіксована діалоговим текстом мовленнєва діяльність комунікантів у ситуативно-комунікативному, соціокультурному, когнітивно-психологічному й інших контекстах.

Література:

1. Dijk T.A. van. Text and Context: Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse / Dijk T.A. van. – London, N.Y., 1977 – 534 p.
2. Hodge R. Language as Ideology / R Hodge, G. Kress. – New York : Routledge, 1993. – 230 p.
3. Макаров М.Л. Интерпретативный анализ дискурса в малой группе / М.Л. Макаров. – Тверь : Изд-во Тверск. ун-та, 1998. – 200 с.
4. Кубрякова Е.С. О тексте и критериях его определения [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.portalus.ru/modules/linguistics/print.php?subaction=showfull&id=1106122739&archive=&start_from=&ucat=1&.

5. Безугла Л.Р. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : монографія / Л.Р. Безугла, Є.В. Бондаренко, П.М. Донець, А.П. Мартинюк, О.І. Морозова, В.Г. Пасинок, Л.С. Піхтовнікова, Л.В. Солошук, І.Є. Фролова, С.О. Швачко, І.С. Шевченко ; під заг. ред. І.С. Шевченко. – Харків : Константа, 2005. – 356 с.
6. Арутюнова Н.Д. Дискурс / Н.Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 136–137.
7. Карасик В.И. О типах дискурса / В.И. Карасик [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.vspu.ru/_axiology/vik/vikart10.htm.
8. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист ; пер. с фр. ; под ред., вступ. ст. и коммент. Ю.С. Степанова. – М. : Прогресс, 1974. – 447 с.
9. Зернецкий П.В. Четырехмерное пространство речевой деятельности / П.В. Зернецкий // Язык, дискурс, личность : межвуз. сб. научн. тр. ; редкол. И.П. Сузов и др. – Тверь : Тверской государственный ун-т, 1990. – С. 60–68.

Грудок-Костюшко М. А. Диалог в структуре дискурсивной деятельности

Аннотация. В статье обоснованно понимание дискурса с точки зрения формальной и функционально-ситуативной интерпретации, представлен анализ научной литературы, а также определена роль диалогового дискурса в структуре дискурсивной деятельности.

Ключевые слова: диалог, дискурс, дискурсивная деятельность.

Grudok-Kostyshko M. Dialogue in the structure of discursive activity

Summary. In the article written by describes the understanding of discourse in terms of formal and functional-situational interpretation, present the analysis of the scientific literature about the dialogue in the structure of discursive activity.

Key words: dialogue, discourse, discursive activities.